

OPONENTSKÝ POSUDEK DOKTORSKÉ DISERTAČNÍ PRÁCE

Autorka: PhDr. Miloslava Vajdllová

Název: Formování a vývoj nekmenového deklinačního typu *píseň*

Obor: Filologie – český jazyk

Katedra: Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Rok: 2020

HODNOCENÍ

Přínos práce spočívá v tomto: Vzor *píseň* je poměrně komplikovaný a mluvnice současné češtiny zpravidla taxativně popisují kolísání mezi vzory *píseň* a *kost*. Je tedy užitečné probádat vývoj tohoto skloňování od počátků češtiny, abychom lépe pochopili nynější stav. Autoři historických mluvnic nepoužili k svým výkladům úplně všechny lexémy a autoři historických slovníků zatím své popisy neshrnuli. Toto propojení nabízí M. Vajdllová v předložené práci: jde o gramatický popis na základě popisu lexikografického.

Autorka uplatnila dlouholeté zkušenosti z práce na staročeském slovníku, které získávala ještě pod vedením významných osobností diachronní lexikologie. Využila všechny dostupné zdroje jazykového materiálu a tradiční i moderní metody vyhledávání. Uplatnila relevantní odbornou literaturu. Vyjadřuje se věcně, srozumitelně a jazykově správně, což bohužel nebývá samozřejmé ani v disertacích z oboru český jazyk.

Při výkladu aplikuje komplexní pohled na gramatickou i sémantickou strukturu slov, na poměry v jazykovém systému a zákonitosti vývoje a také na stylový a žánrový charakter zdrojových textů. Je správné, že se nezastavila v období staročeském a nepominula češtinu doby střední ani 19. století, které zatím zůstává v historických mluvnicích jako příslovečné území nikoho. Dospěla k závěru, který přesvědčivě podložila, že skloňovací substantivní vzor *píseň* byl zformován už k roku 1500, byť tehdy zastoupený jen málo jmény, a v následujících stoletích se stabilizoval a obohacoval mnoha dalšími substantivy, ať už původními, nebo nově utvořenými, až se stal systémovým protějškem spíše izolovaného vzoru *kost*. Závěry práce i s materiálem v přílohách mohou být solidním východiskem pro současný popis této části gramatiky i vodítkem pro kodifikaci.

PŘIPOMÍNKY

Jsou četné, ale ani pokud jsou oprávněné, nenarušují celkový přínos práce a nemohou zvrátit její pozitivní hodnocení. Většinou jsou kritické, někdy naopak souhlasné.

K termínům:

X „Stadium obrozenecké a poobrozenecké“ – SSJČ heslo „obrozenecký, řidč. obrozenecký“: první odvozeno od *obrození*, druhé od *obrozenec*. K tomu dále:

47 „NESČ: s. v. Obrozenecká čeština a Poobrozenecká čeština 19. stol.“ – ale v NESČ je „Čeština obrozenecká“ a „Čeština poobrozenecká 19. stol.“

Proč je *píseň* „nekmenový typ“? Ano, vznikl z více starých kmenů, není původní, ale kmenové přípony tam jsou, aspoň v některých pádech. S. 15 – Šlosar ho nazývá „nový, nehistorický deklinační typ“, to pokládám za vhodnější.

5 „metodu komponentové analýzy“ – bylo by vhodné ji stručně charakterizovat.

24 „kromě příčin morfologických v užším slova smyslu (3.1) důležitou roli sehrály i důvody systémové (3.2)“ – morfologické nejsou systémové?

44 Oceňuji tvar „náboženskovzdělavatelské texty“: je to slovo tvorně přesnější než „náboženskovzdělavatelné“, který užívají jiní.

77 „autorů pocházejících z východní části českého státu“ – spíš českého jazykového areálu.

177 „typ jména – konkrétum vs. abstraktum, typ jména – substantivum pojmenovávající osobovou vs. neosobovou entitu“ – typem jména se tedy myslí významová skupina.

187 „Kolísání jmenných tvarů“ – raději Kolísání koncovek v pádových tvarech nebo Kolísání mezi deklinačními typy v jednotlivých pádových tvarech.

K výkladu:

18 „Nelze ale vyloučit ani možnost, že v případě koncovek dat. a lok. pl. *-iem, -iech* nejde o převzetí koncovek ja-kmenových i-kmeny, ale o shodný, analogický vývoj těchto dvou měkkých deklinací, u nichž obou dochází k přehláskám“ – jaké přehlásky u i-kmene?

26 *Píseň* je vzor neživotný, tudíž v nom. pl. je třeba doplnit ak.–nom. pl. maskulin *meče*.

30 Vzor *píseň* se shoduje „v akuz. sg. s týmiž tvary ženských i-kmenů a ъv-kmenů“ – doplnit bych neživotná maskulina vzoru *meč*.

Dále „v instr. sg. a gen. pl. s týmiž tvary ženských ja-kmenů, i-kmenů i ъv-kmenů“ – doplnit gen. pl. *moří, znamení, izolovaně bratří, kněží*. I když *moří* lze brát jako i-kmen.

Dále „v nom., vok. a instr. pl. s týmiž tvary ženských ja-kmenů a ъv-kmenů“ – doplnit nom. pl. neživ. *meče*.

Dále „v dat. pl. s týmž tvarem ženských ja-kmenů“ – doplnit *mořím, znaméním, příp. koním, kněžím, bratřím*.

Dále „v lok. pl. s týmiž tvary mužských jo-kmenů a ženských ja-kmenů“ – doplnit *mořích, znaméních, bratřích, kněžích* a synchronně též *vlčích, hlediscích*.

32 „(srov. stsl. *básnъ, bojaznъ, prijaznъ, žiznъ*), jiná sice ve staroslověnštině doložena nejsou ... Některé nové výrazy (*kázn, piesn, žiezn*)“ – stsl. *pěsnъ* bohatě dokládá SJS s. 526.

32 „Rejzek o něm říká: „Psl. **laznъ, *lazn'a* se obvykle spojuje se slovesem **laziti* (srov. č. nář. *lazit* ‘lézt’ (...))“ – ale stč. *laziti* je doloženo.

36 Paralelní užití tvarů i-kmenových i ja-kmenových „v jedné památce: *příezni a pokoje s světem hledajíce* ChelčSít' 21r; *skrze zlé milosti a příezně tělesné* ChelčSít' 6r“ – jenomže v první větě je gen. sg., v druhé akuz. pl. Podobně „a to i v blízkém sousedství: *nepřízeň strojí v skrytě, jakožto lev v jeskyni své nepřizně strojí, by popadl chudého* TovHád 78r“ – tam je nejdřív sg. a pak pl. Nejde tedy o paralelní užití ve stejných pádech.

37 „což je však zapříčiněno spíše jeho jihočeským původem než osobním upřednostňováním konkrétních tvarů“ – osobně lze upřednostnit i nářeční tvary a znát přítom centrální.

39 „Substantivum se skloňuje podle mužské o-kmenové deklinace: *pole tvá napilňena budú žiznem* ŽaltWittb 64,12; *nuž aj, přijde sedm let velikého žiznu* BiblOl Gn 41,29; *v plodu dobytka tvého, v žiznu země tvé a všeho zboží v štědrosti* BiblOl Dt 30,9“ – to jsou ale všechno u-kmenové koncovky.

41 „Komárek 2012:175 tento vývoj označuje jako přechod i-kmenů k ja-kmenům (srov. „Mnohá jména typu *kost* vůbec přecházejí k typu *duše*, zachovávající si přitom nom. a akuz. sg. bez koncovky.“), což nepovažujeme za zcela vhodné řešení – pokud bychom je přijali, není u příslušných jmen žádný důvod k pozdějšímu přechodu k typu *píseň*, neboť u nich již nedochází k žádné další změně.“ – Komárek to možná myslí tak, že vzor *píseň* je de facto vzor *duše* až na nom. + akuz. sg. A jména jako *básn* apod. jsou opravdu i-kmeny, které přežaly několik ja-kmenových koncovek, čímž vlastně přešly k typu *duše*, ovšem ne úplně.

44 „bja-kmenové: *Zdaž udržíš bázní?*“ – je-li to *bázní* gen. pl., pak je to i-kmen.

44 „*pět podsedků a člověka na lázni ... ve dcky vkládám*“ – je to *na lázni* určitě akuzativ, ergo ja-kmen?

46 Výčet slov dle *píseň*, která se udržela od stč. do obrození: co *Videň?* Stč. f. *Vieden/ň, Viedně, u Viedni* (toť vše v stč. bance). Podobně stč. *Práčeň, -ě* m.

47 „I-kmenové tvary (zřejmě pod vlivem slovenštiny) s oblibou užívá Jan Kollár: *proto vyzústaň aspoň v básněch*“ – není to i-kmen ani vliv slovenštiny: tam je *v básňach*, a za Kollára ještě nebyla kodifikována spisovná slovenština.

48 „I-kmenové tvary nejsou příliš početné: *zřek' se lásky, stal se apoštolem, až se octnul v koby této plísni*“ – ale to je inverzní slovosled místo „*až se octl v plísni této koby* (= kobky)“, tudíž lok. sg. a možný ja-kmen. Tvar „plísni“, jak by se snad ukázalo z kontextu, je přesunutý na konec verše zřejmě kvůli rýmu.

49 „doloženy jsou ale i tvary s i-kmenovými koncovkami: *démonové jsou ... podlé ducha všeliké strážni* (náruživosti) Čelakovský, O městě 2, 138 (1830)“ – to je gen. sg. Co na to dobová kodifikace? Co třeba později brusy? Tam může být vliv, nejen v staromilectví autorů. Brusy jsou připomenuty níže na s. 173: „později i puristickými zásahy upravujícími mj. základní formy některých i-kmenových substantiv“ – ano. Myslím, že právě matiční Brus měl vliv na volbu tvarů v řadě dokladů, které práce uvádí.

55 „v některých případech ovšem nelze vyloučit možnost, že jde o homonymní ja-kmenové tvary akuz. sg., byť to považujeme za méně pravděpodobné: *pro neprázdni a potřeby rozličné téhož království* ArchČ 2,257 (1449); *pochlebují, dary, dani dávají* KorMan 33r; *do krčem nechodte, brani nenoste* PrávJihlA 184v“ – *neprázdni* a *dani* jsou vzhledem k sousedícím plurálům taky asi plurály i-kmenů, ale *brani* zde může být genitiv záporový sg. i-kmene.

57 „*ktož usta promyje myrrú, otctem a olejem, tvrdí dásni a zuby*“ – může být i akuz. sg., tudíž ja-kmen.

59 „Ještě na počátku 18. století je jméno zaznamenáno s i-kmenovou koncovkou: *po ty* (KK: *ty?*) *veliké záhubě a potopě a rozvodní*“ – to může být i ja-kmen.

63 „Julius Zeyer, když použil svůj básnický výraz *slun* ‚sluneční světlo, záře‘“ (*Ty v sluni sniš*) – PSJČ má nom. *sluň*.

64 V češtině od obrození výš „neutrum *dásno* již doloženo není“ – v KNLA pět dokladů.

67 „Ъv-kmeny už na samém počátku staročeského období mají dochovány pouze některé původní konsonantické tvary (gen., dat., akuz. sg., nom., gen. a vok. pl.), od původu i-kmenové jsou koncovky instr. sg., dat. a lok. pl., ostatní tvary pocházejí od dalších deklinací.“ Ale lok. sg. na *-i* a gen. pl. na *-i* apod. jsou taky i-kmenové; do češtiny nešel původní ъv-kmenový lok. sg. *svekrъve* ani gen. pl. *svekrъvъ* (Gebauer s. 340–341).

71 „přesto si jména až do konce 15. století zachovávají ještě četné tvary ъv-kmenové: *nalezl jeskyni trním a ostrvemi se všech strán ohrazení*“ – Gebauer s. 341: *svekrъvъmъ*, *svekrъvъchъ*, *svekrъvъmi* > *svekrvem*, *svekrvech*, ale *svekrvemi* nejisté, místo toho *svekrvemi* analogicky podle dat. a lok. Ovšem dat., lok. i instr. pl. byly už v stsl. i-kmenové (Kurz s. 69). Lze tedy označit instr. *svekrvemi* za ъv-kmenový? Ten by zněl *svekrymi*.

72 „původní ъv-kmenové tvary (nebo tvary s nimi homonymní)“ – spíš „nebo tvary i-kmenové, které přešly k ъv-kmenům už koncem psl.“ – myslím instr. sg. *moutví* a gen. pl. *břeskví*; lok. *na houžvi* není původní ъv-kmen a instr. pl. *krvemi* je analogický podle dat. a pl.

72 „nepůvodní, staročeský nom./akuz. sg. ъv-kmenů zakončený na *-ev*“ – akuzativ na *-ev* je původní.

76 „tvary ъv-kmenové deklinace i-kmenového původu“ – to je přesné! Viz s. 72.

111 „*Plzen* MajCarA 15“ – je to určitě o-kmen? Co (ne)značení měkkosti? A chybí tu průkazný syntaktický kontext.

111 „*in Nova Pilzna* (1322)“ je spíš latinizace od někoho, kdo ani nemusel umět česky, než český a-kmen.

120 „*Olomouc*, -e f.; m. (?)“ – otazníku netřeba, srov. *Olomouc se ukázal* Durych 1930.

125 „Generické femininum není na závalu ani při užití lexému ve významu ‚ochránce‘: *jáť sem böh Abrahamov a böh Isákov ... a budu tvá stráž na tejto cestě*“ – a co když je to i tady míněno jako abstraktum? Srov. *Já jsem tvá stráž, tvá pomoc, tvá ochrana X já jsem tvůj strážce, tvůj ochránce*.

140 *Mandle* v nč. jen dle *duše*. „Ale nikoliv již o slabiku delší *marštale/marštal*“ – možná proto, že bylo složené.

141 Substantivum *ochoz* má dnes jen m. možná proto, že ze stč. f. *ochozě/ochoz* se zachoval jen význam 4. „ohrazený prostor k obcházení stavby“; MJ *Ochoz* „místo vyměřené obcházením“ je i dnes f.

152 „většinou používají též své původní i-kmenové tvary: *poutník ... , jenž v dutině své holi schovával dýmáček* Mokřý, *Dumy a legendy* (1888); *já dřel ... v potu tváři* Čech, *Lešetínský kovář a Menší básně* (1899); *nechceme-li, aby mrkev do nati hnala* ČLid (1899).“ – Možné vysvětlení: gen. *holi* předepisoval matiční Brus, *v potu tváři* je ustálený biblismus, *do nati* je nářeční.

166 „tvary typu *lodě, z lodě, loděmi* aj. je tedy zapotřebí řadit spíše k typu *píseň* než k deklinaci ja-kmenové“ – ale ony jsou původně ja-kmenové. Tedy ty koncovky – nemyslím celé tvary právě tohoto slova.

168 „Novotvary nom. a instr. pl. jsou beze sporu ja-kmenového původu“ – myslí se koncovky nového vzoru *píseň*. Ale nom. pl. se shoduje i s neživotnými jo-kmeny (*meče*).

174 „nč. *Budějovice, Koloděje* pl. f.“ – leč i dat. -ům (SSJČ *Budějovice* m.), totéž *Košíře* aj.

177 „k němu přecházejí četná jména ženského a mužského, řidčeji též středního rodu zakončená na měkký konsonant“ – spíš s měkkým konsonantem na konci skloňovacího základu.

180 „nesložená jména ... *marštale/marštal* f., *marštal* m.; *kuroptva/koroptva/kuroptev*“ – ale historicky jsou to složeniny: psl. *kuropъty*, střhn. *marstal* (Rejzek).

K metodě:

48 „Početný výskyt i-kmenových tvarů z jeho produkce nepřipisujeme tomu, že by se jeho autorské vyjadřování natolik odlišovalo od jazyka, který používali jeho současníci, ale plošnému zapojení jeho díla do diachronních korpusů ČNK.“ – ano, to je kardinální problém korpusů. Podobně s. 146: „v SYN2015 byly ke 3. 3. 2020 tvary dat. pl. a lok. pl. doloženy ve vzájemném poměru dokládajícím zjevnou převahu původních tvarů i-kmenových, konkrétně: *obětem : obětím* v poměru 434 : 1, *obětech : obětích* v poměru 125 : 3“ – korpusy ukážou jenom to, co tam kdo dá. Byť já osobně zrovna tento poměr vítám.

Ke kompozici:

Na několika místech se vyskytují tvrzení, která jsou sama o sobě neúplná, a doplňují se teprve o několik stránek dál, takže čtenář má nejdřív potřebu vznést námitku, protože zatím neví, že doplnění najde níž.

28 „Centrální postavení mezi ženskými deklinacemi zaujímají frekventované a-kmeny a ja-kmeny zastoupené různými typy jmen, ostatním ženským skloňovacím typům přísluší více či méně periferní postavení“ – pozor, vzor *kost* je a asi bude produktivní. A o tom se píše, ale až kus níž.

Bylo by názornější, kdyby někde na s. 30 až 40 byly tabulky koncovek. Čtenář by se lépe orientoval. Ale tabulka je už na s. 26, bylo by vhodné na ni odkázat.

54 „*tijefn a súženie ... na zemi bude*“ – to by patřilo výš k jménům na *-sn, -zn* (*tiesn* stč. i-kmen)

124 „substantivum *stráž, -i, strážě, -ě* m. i f. označuje osobovou entitu“, ale též abstraktní ochranu, péči a pak neosobní strážní místo, a je otázka, nebylo-li primární to abstraktum. Na to tu čtenář pomyslí, a až o stránku dál se dočte:

125 „označuje činnost (,strážení, hlídání‘), sekundárně též osobu nebo osoby vykonávající takovou činnost“.

K jazyku:

VII „Děkuji také všem externím přispěvatelům“ – SSJČ i IJP jen *přispěvatel*.

19 „jsi [Panno Marie] jako chudá“ – lépe „Panno Maria“.

37 „proti tvarům i-kmenových, zachyceným v týchž zdrojích“ – má být „i-kmenovým“.

46 „Vývoj tohoto slovtvorného typu v období národního obrození a následující 2. poloviny 19. století ovšem není tak lineární a sourodý, plynule a bez odchylek navazující na předchozí stadia, tedy potvrzující a naplňující vývojové tendence spočívající v jednoznačném přimknutí se k typu píseň, realizovanému již v předchozím období,“ – realizoval se typ, nebo přimknutí?

158 „patří jak ke jménům, jež svoji deklinační příslušnost zachovávají (*mast, past, pověst, smet, zpověd* aj.), tak mění (*prótrž, sběř, strž* aj.)“ – LÉPE: „patří jak ke jménům, jež svoji deklinační příslušnost zachovávají (*mast, past, pověst, smet, zpověd* aj.), tak k těm, která ji mění (*prótrž, sběř, strž* aj.)“.

163 „označují neživé, neosobové entity ... tedy substantiva *laní* a *lodi*“ – lépe „neživé či neosobové“.

K pravopisu:

6 „období obrozenecké a poobrozenecké ohraničené lety 1775–1900“ – dát čárku.

32 „stsl. *básnb*“ – bez délky.

165 „Šmilkovský“ – Šmilovský.

K odkazům:

4 „Podrobněji viz TLP“ – kde přesně?

105 „ČechyT Dr. Ko. 29. 8. 1893“ – dle lístku v KNLA to vypadá spíš na časopis Čech. Po tomto názvu následuje zkratka T Dr. Ko. a datum.

DOTAZY

26 Tabulka ukazuje, že téměř v každém pádě se koncovka vzoru *píseň* shoduje s koncovkou, která v daném pádě převažuje mezi vzory *oráč, dušě, kost, svekrev*. Ale vymykají se nom. pl. a instr. pl. Dá se to nějak vysvětlit?

43 Tvary „*k básněm, v písňech*“ nejsou čisté i-kmeny. V poznámce 85 se uvádí Gebauerova formulace „příklady nepřímých i-kmenových tvarů“ – nebyla by to lepší charakteristika?

Mimochodem: *E* s háčkem je v původních tiscích?

53 Jména *črn* „čerň“, *zelen* „zelenina“: „Ta se sice nikdy nestala součástí běžné staročeské slovní zásoby, a jako taková tudíž brzy zanikla“ – takže v nč. byla obnovena? U jména *zeleň* v jiném významu?

ZÁVĚR

Studie PhDr. Miloslavy Vajdlové o vývoji vzoru *píseň* v češtině bohatě splňuje požadavky kladené na doktorské disertační práce a může být podkladem k udělení titulu Ph.D. Rád ji doporučuji k obhajobě a předběžně ji klasifikuji hodnocením „prospěla“.

Brno, 8. května 2020

doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

katedra bohemistiky

karel.komarek@upol.cz